Blooteigenaren en gebruikers in de Groninger Ommelanden voor 1600-1806: Puzzelen met o.a. schouwregisters en register van grastallen

Lezing Richard Paping,
Rijksuniversiteit Groningen
21 augustus 2009

Intro

- Nederlandse kustgebieden zo ongeveer het rijkste deel van de wereld vanaf de 16^{e} (?) eeuw tot begin 19^{e} eeuw (maatstaf Bruto Nationaal product per hoofd van de bevolking)
- Betreft Holland, Zeeland, maar ook het grootste deel van Friesland en Groningen
- O.a. cruciaal is de verschuiving van kleinbedrijf (peasants) naar grotere ‘kapitalistische’ marktgerichte boerderijen (farmers). Ontwikkeling is enigszins aantoonbaar in Holland in de 16^{e} eeuw. Maar hoe zit het met Friesland en Groningen? [Brenner-these?]
- Stimulans voor economische groei is ook dat boeren zelf profiteren van voordelen betere bedrijfsvoering en verhoging kwaliteit grond: Spanning tussen eigendom en gebruik (eigenerfden en huurders): Wie plukken vooral de vruchten van de verhoogde productie per hectare?

De Ommelanden

- Tweede helft 18e eeuw: ca. 45% van de bevolking van de Provincie van Stad en Lande, maar betalen ca. 55% van de provinciale belastingen (i.h.b. op grond, koeien, paarden en bezaaide landen)
- Groot deel van totale verdiende inkomen in de sterk agrarische Ommelanden (circa een kwart) gaat als vergoeding voor kapitaalverschaffing naar diegenen met eigendomsrechten op die landerijen
- Door beklemrecht hebben feitelijk zowel eigenaren als landgebruikers eigendomsrechten. Tweede helft 18e eeuw verschuiving richting volledig vaste beklemming toename rechten gebruikers)

Pilot-studie Marne reconstructie landgebruik en landeigendom ca. 1600-1830

- Zuidwestelijk deel provincie
- 11 kerspelen
- Perceelsgewijze reconstructie: Kloosterburen, Wierhuizen, Leens, Warfhuizen, Wehe en Zuurdijk
- Grove reconstructie per boerderij: Niekerk, Vliedorp (Houwerzijl), Vierhuizen (Zoutkamp), Ulrum en Hornhuizen

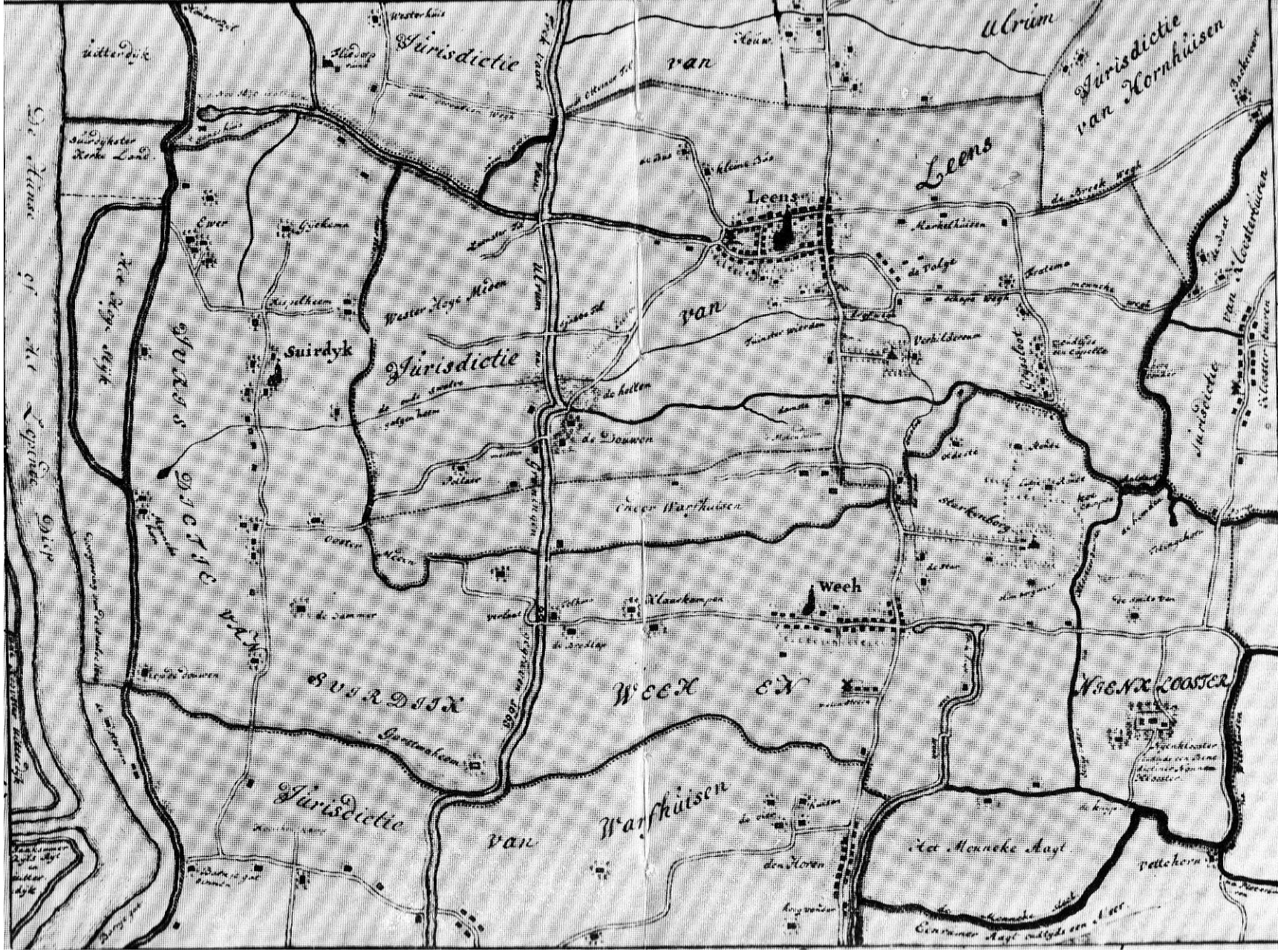

Detailkaartje Beckeringh (ca. 1780) geeft situatie qua huizen weer rond 1650

Bronnen doorsnede landgebruik/landeigendom Ommelanden

- Ca. 1830 kadaster: gebruikers (beklemde meiers), GEEN eigenaren: kaart!!
- 1806 vaste goederen: gebruikers en eigenaren (alleen Hunsingo)
- 1755 grastallen (zijlschot): gebruikers en eigenaren
- 1719/21 verponding: gebruikers en eigenaren
- 1630 verponding: alleen gebruikers

PROBLEEM: HOE OUDERE GEGEVENS TE LINKEN AAN KADASTER !!!!

Schouwregisters (1757 en 1767)

- Noemt in de juiste geografische volgorde de namen van de landgebruikers langs de schouwbare wegen, paden en wateren
- Door combinatie met grastallen van 1755 ook indicatie van namen eigenaren
- Echter schouwregisters zijn een zeer onoverzichtelijke bron
  - Bevat voor het grootste deel lange rijen namen
  - Geeft geen (zelden) informatie over de omvang van het landgebruik

Zie ook: R. Paping, ‘De zijlschotregisters, dijkrollen en registers van schouwbare objecten in Groningen tot ca. 1800’, in: G.A.M. van Synghel, Broncommentaren 4. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime (Den Haag 2001)

- Register schouw wegen Wester-emden 1757

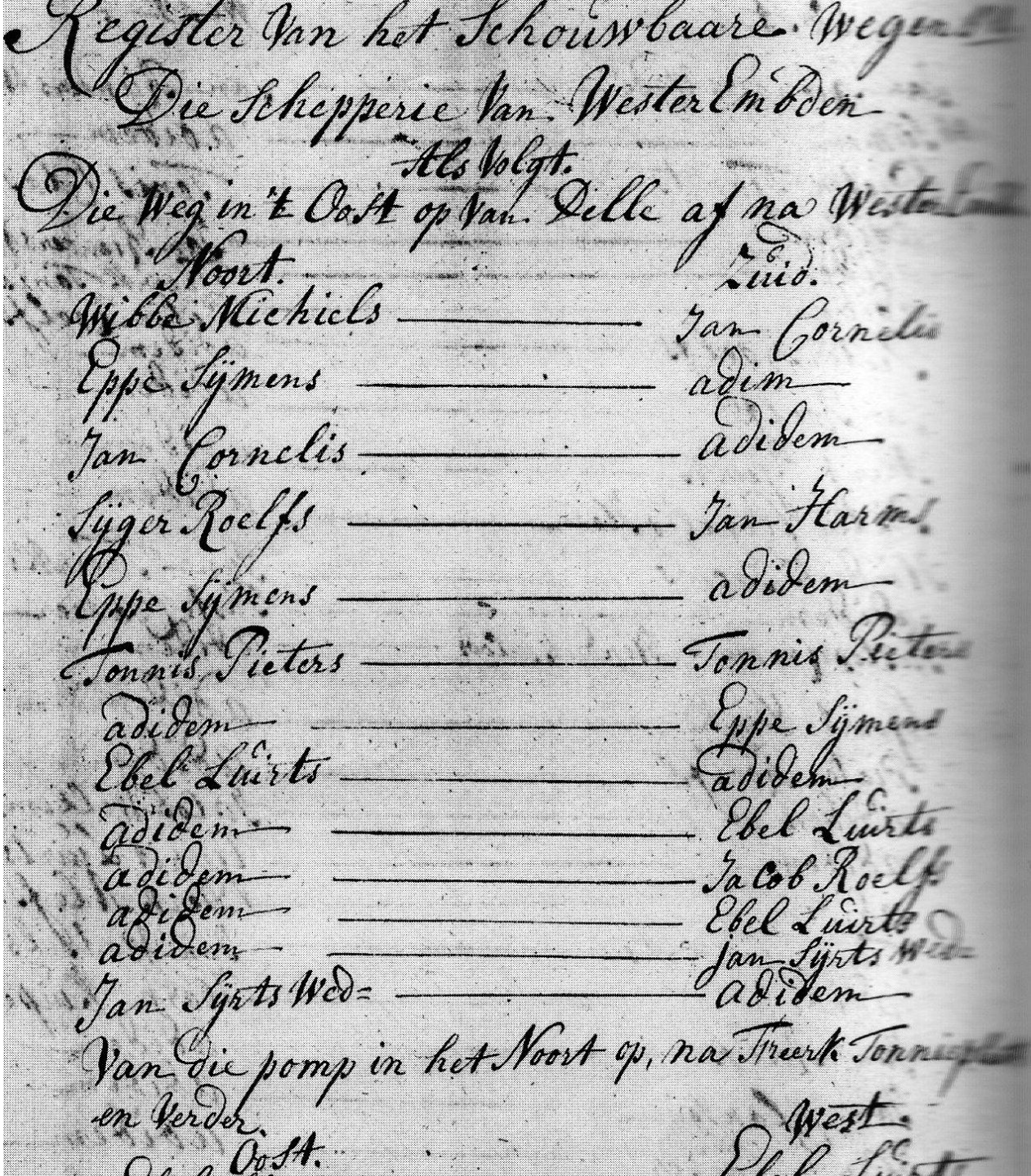

Register Van het Schouwbaare Wegen
Die Schepperie Van Wester Emden
Als volgt.
Die Weg in 't Oost op Van Delle af na Weste
Noort. Zuid.
Wibbe Michiels ——— Jan Cornelis
Eppe Sijmens ——— adim
Jan Cornelis ——— adidem
Sijger Roelfs ——— Jan Harms
Eppe Sijmens ——— adidem
Tonnis Pieters ——— Tonnis Pieters
adidem ——— Eppe Sijmens
Ebel C. Luirts ——— adidem
adidem ——— Ebel C. Luirts
adidem ——— Jacob Roelfs
adidem ——— Ebel Luirts
adidem ——— Jan Sijrts Wed=
Jan Sijrts Wed= ——— adidem
Van die pomp in het Noort op, na Treurk Tonn
en Verder Oost. West.

HJK 2488: Register van het schouwbare in de Leenster schepperie, Leenster en Zuirdijkster eeden (8-6-1757)

De straten in Leens beginnende met de noorder straat van ’t oost tot west

Linker zijde

Reijnder Gerrijts
Roelf Mennes
Margriete Benjamins
Pieter Claassen en consorten
Carst Joesten
Lammert Claassen
Melle Scheltes weduwe

Rechter zijde

Diewerke Cornelis
Jan Harmens
Jacobus Pieters
Diewerke Cornelis
Willem Claassens
Lukas Gerrijts
Daniel Berghuis
De redger F. Cleveringa
Jannes Schonevelt
Cornelis Eijlders

Van schouwregister 1757 naar ‘kadastrale’ kaart 1757

- Vergelijking met de geografische opeenvolging landgebruikers op kadastrale kaart
- Combinatie met zoveel mogelijk gegevens uit vooral Grastalregisters 1755, en oud-Rechterlijke Archieven (verkopingen) e.d. NB vooral namen zwetten (aanliggers) zijn heel behulpzaam
- Gegevens uit boerderijenboeken gebruiken over of boerderijen even groot bleven (met name na 1811). Pas op: sommige boeken zijn niet 100% betrouwbaar, en voor 1800 zeer lacuneus.
- Gedetailleerde oudere gegevens (o.a. kaarten provincielanderijen ca. 1730, met aanliggers plus rekeningen rentmeester provincie)
- Feitelijk één grote puzzel

Kaart provin-cie plaats bij Den Hoorn 1732,

met zwetten

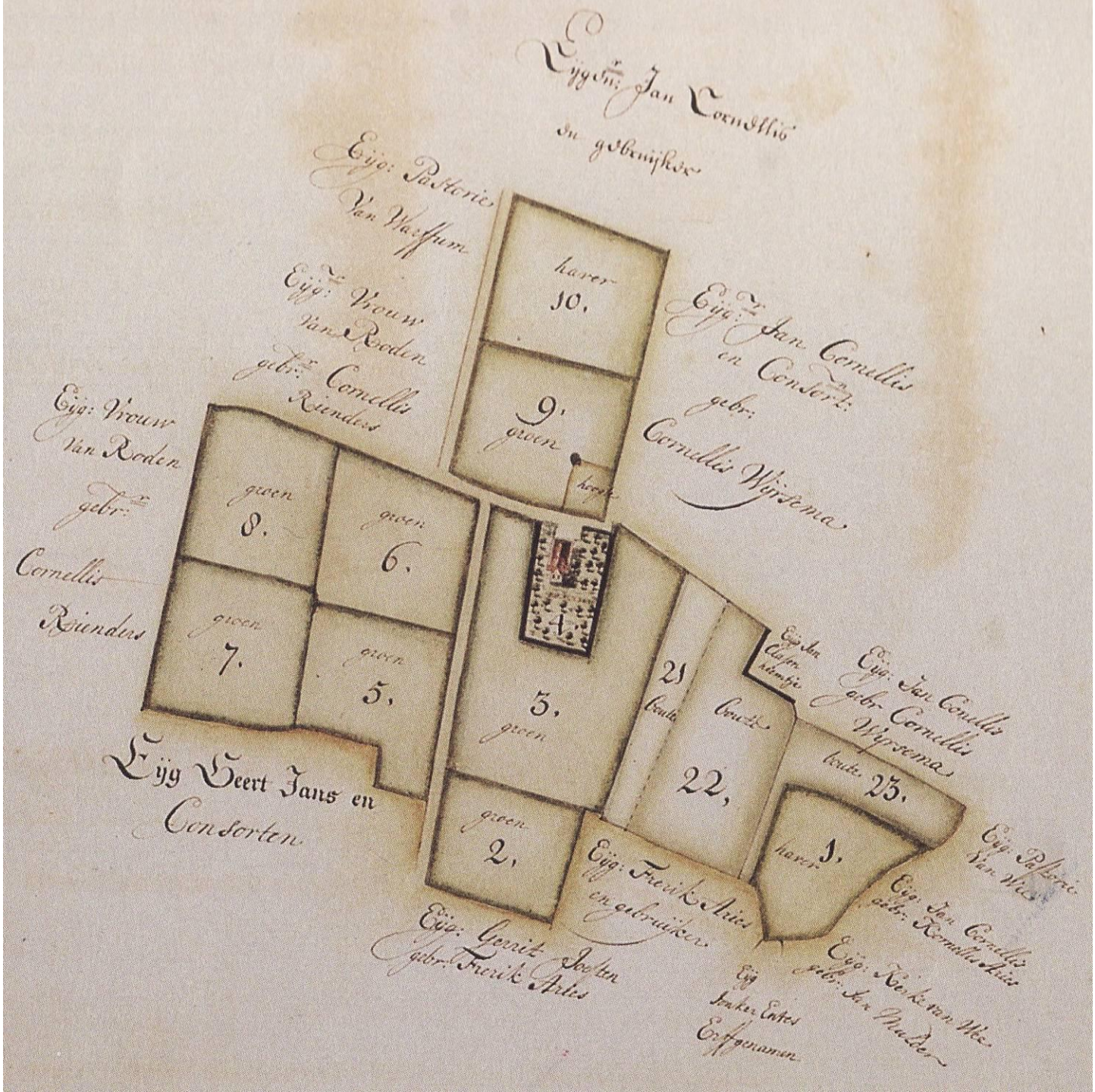

Methode

- Perceelsgewijze kadasterkaart maken
- Op dergelijke kadasterkaarten de situatie intekenen voor zover duidelijk in 1806, 1767 (ook een schouwregister), 1757/1755, 1721 en afhankelijk van de bronnen soms een enkel ander jaar (provinciekaarten)
- Tegelijkertijd een bestand maken met gegevens per boerderij/perceel/huis, plus daarin de ongeplaatste gegevens, die langzamerhand toegewezen kunnen worden
- Dankzij administraties zijn stukken land lang te volgen (vooral provincieland, maar ook kerkeland, administraties jonkers e.d.)
- Aanpak is zeer tijdrovend

West-Zuurdijk en Ewer 1829

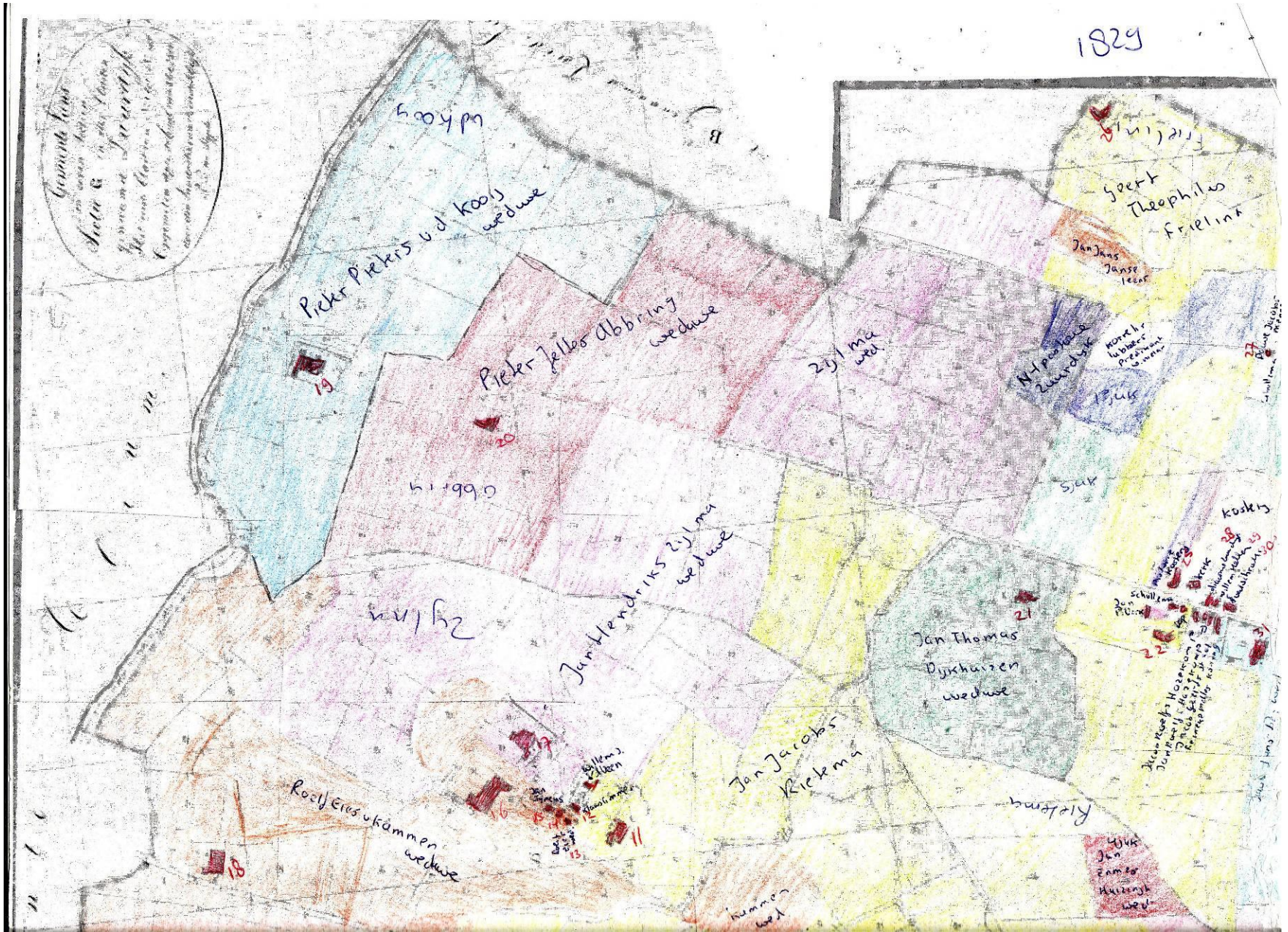

West-Zuurdijk en Ewer 1806

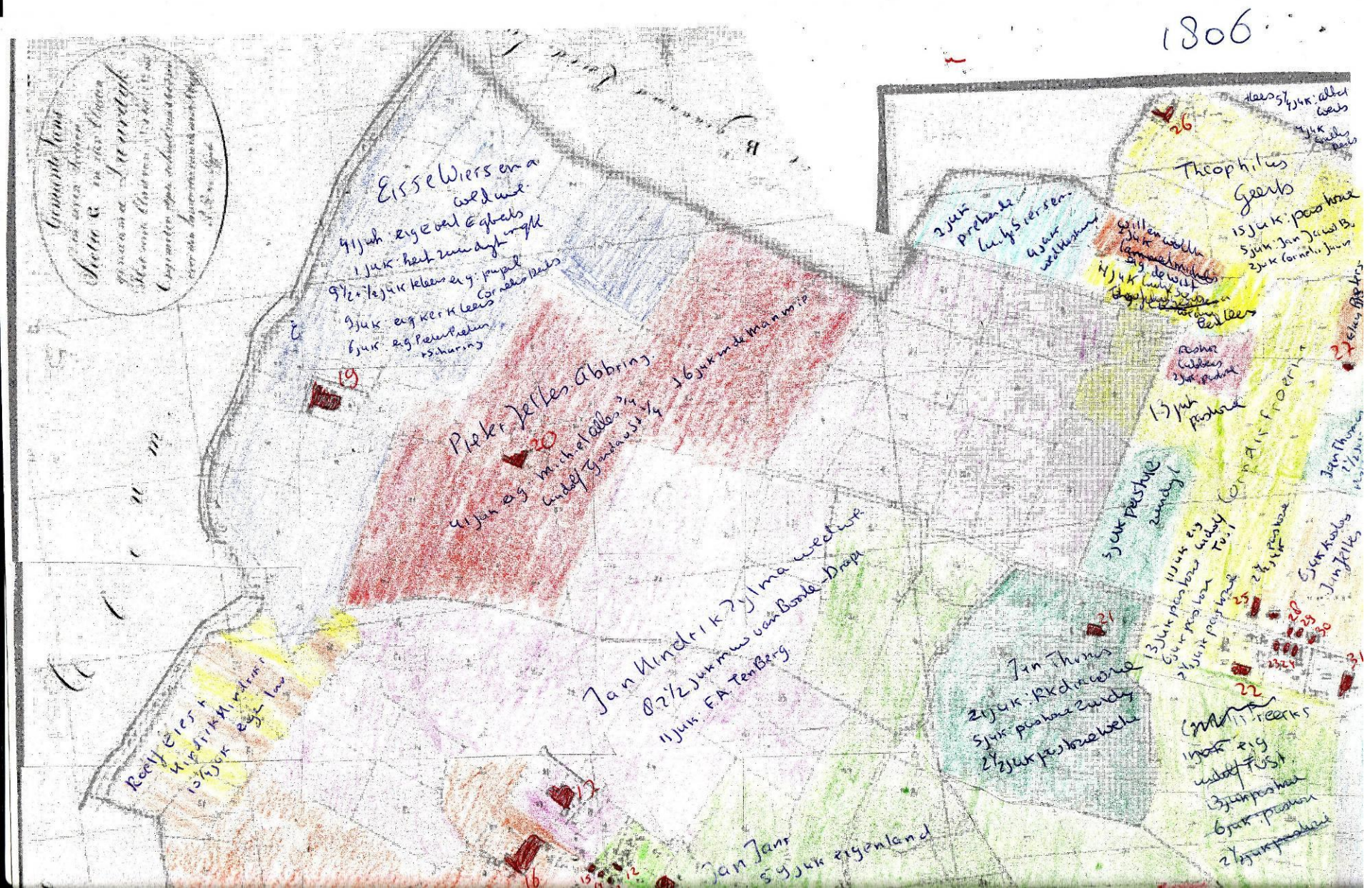

West-Zuurdijk en Ewer 1767

West-Zuurdijk en Ewer 1755/57

West-Zuurdijk en Ewer 1732/33

West-Zuurdijk en Ewer 1721

Dorp Warfhuizen van 1757 tot 1830

rood: bestaande huizen in 1757 (borg afgebroken ca. 1823)
groen: onzeker of al in 1757 (2 huizen)
zwart: huizen nieuw tussen 1757 en 1830

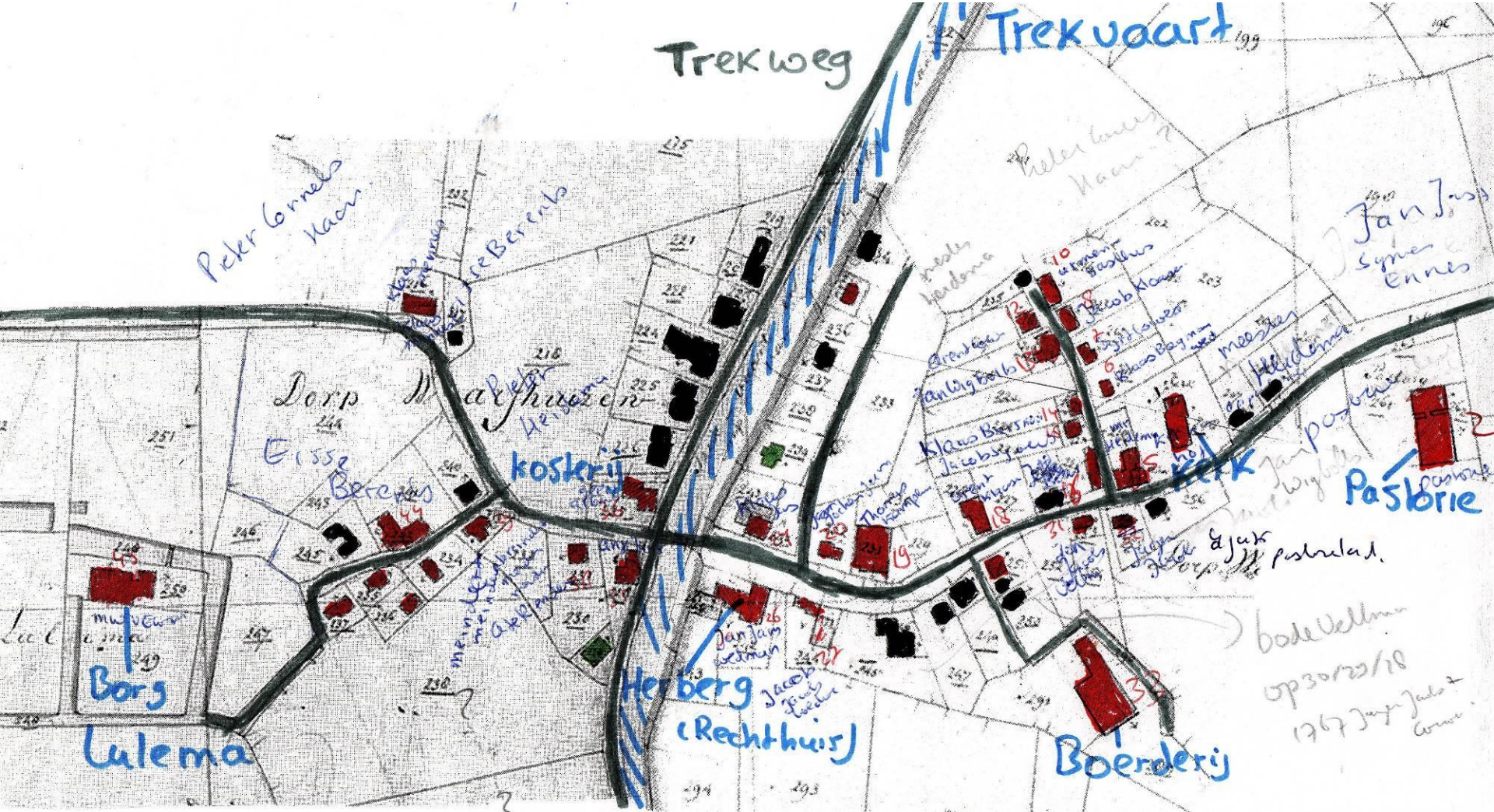

Bronnen voor kaarten voor 17e eeuw

- De Marne heeft dijkrollen van 1757 (ook 1754 en 1767) met eigenaren en gebruikers, die gekoppeld kunnen worden aan 17e eeuwse dijkrollen met gebruikers en soms eigenaren met dezelfde volgorde: terug te projecteren tot 1626 (combinatie met verponding 1630) en ca. 1600. Vierhuizen zelfs tot ca. 1500
- Linken aan koeschot en lammerschotkohieren beschikbaar voor Marne 1591, 1643 en 1656) en diverse dijkhaverregisters (zie artikel Redmer Alma, *Gruoninga*)
- Daarnaast alle 17e eeuwse gegevens gebruiken (erg wisselend per dorp), o.a. trekcedullen, civiele zaken
- **Op grond hiervan zijn kaarten gemaakt met eigenaren en gebruikers per perceel van ca. 1600, 1626/1630, ca. 1650 en ca. 1680. Kwaliteit en dekking is beduidend minder dan die voor de 18e eeuw**

West-Zuurdijk en Ewer ca. 1680

West-Zuurdijk en Ewer 1626/1630

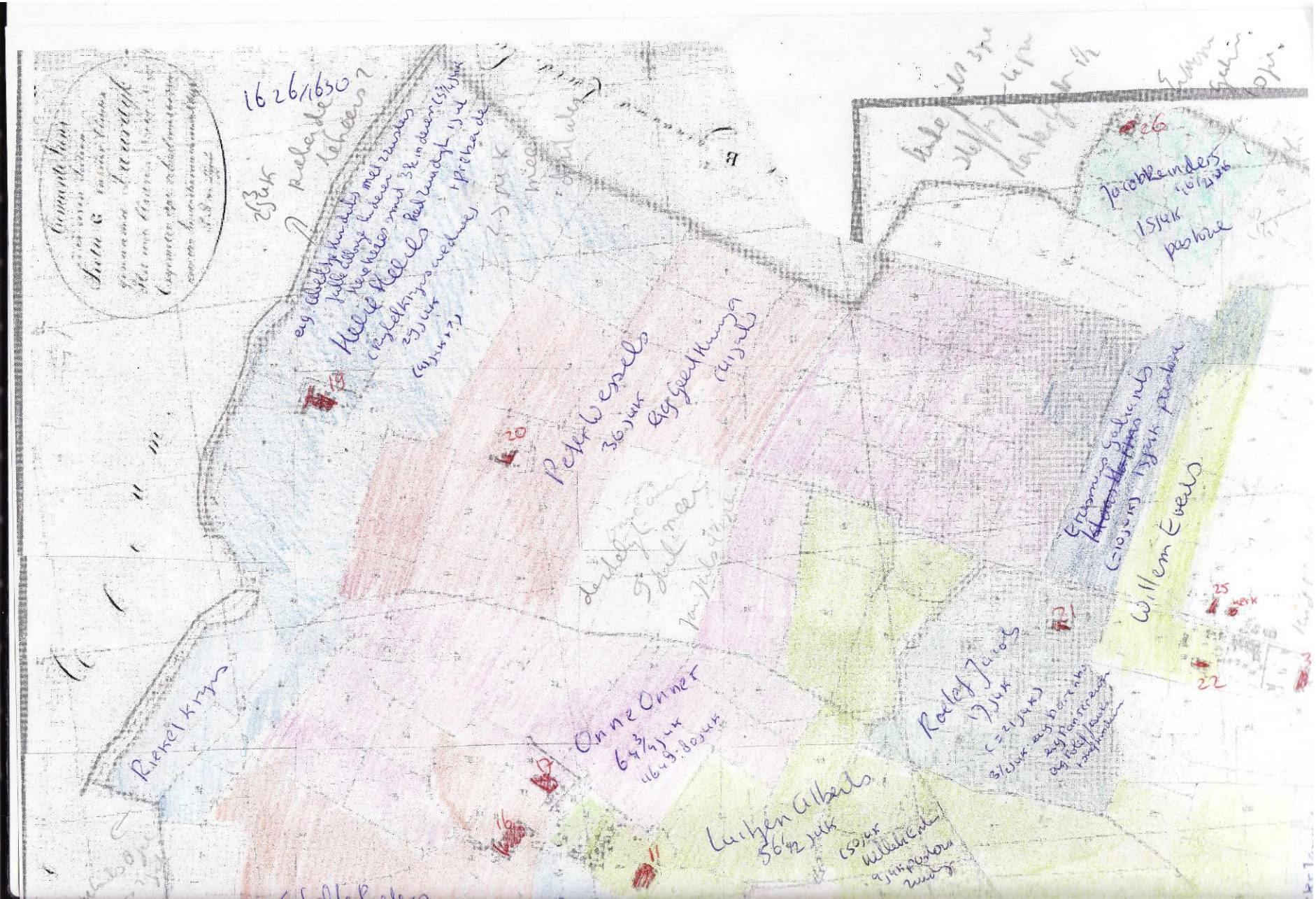

West-Zuurdijk en Ewer 1590/1600

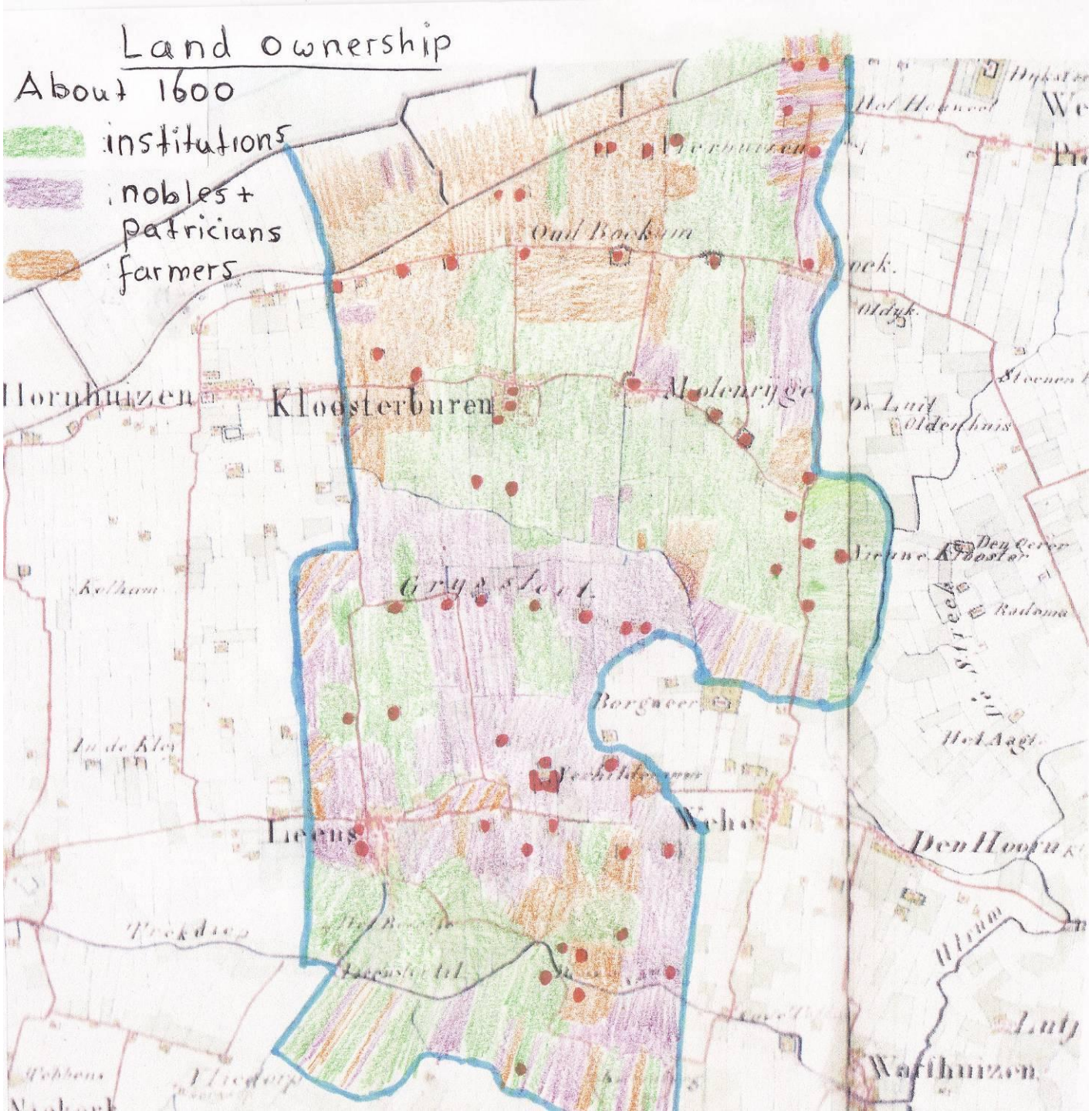
Land ownership
About 1600
institutions
nobles + patricians
farmers
Hornhuizen
Kloosterburen
Molenrijge
Oud Bockum
Oldyk
Oldenhuis
Nieuwe Klooster
Den Oever
Radoma
Grysstort
Borgweer
Hel Aagt
Weho
Den Hoorn
Lieens
Warthuizen
Luty
Ulrum
Vliedorp
Tebbens
Kolham
In de Kley
Trekdiep
Hof Hoeweel

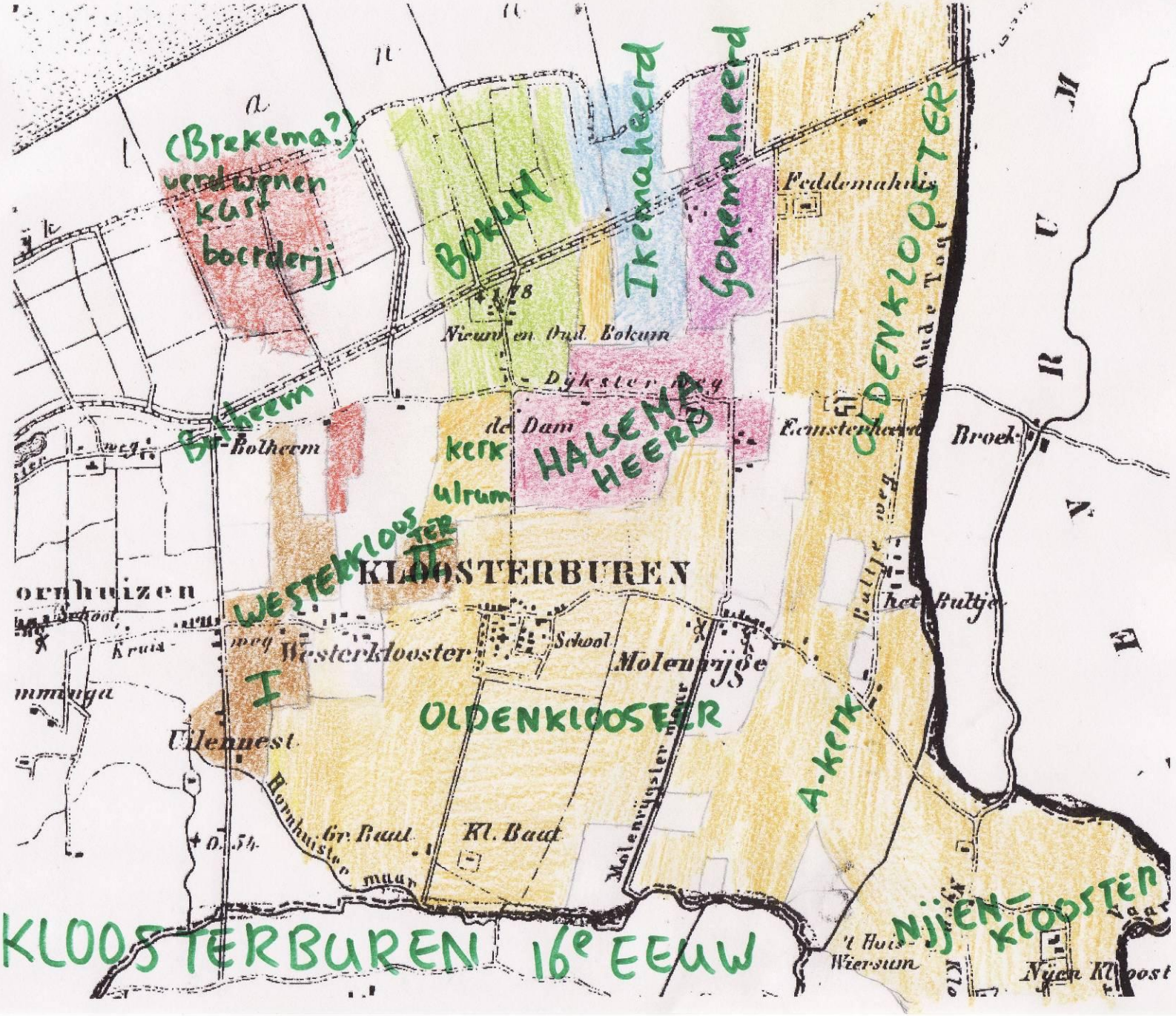
(Brekema?)
verdwenen
kus-
boerderij
BOKUM
Ikemaheerd
Gokemaheerd
OLDENKLOOSTER
Feddemahuis
Nieuw en Oud Bokum
Dykster weg
Bolheem
de Dam
kerk
ulrum
HALSEMA
HEERD
Eemsterheerd
Broek
Oude Togt
WESTERKLOOSTER
II
KLOOSTERBUREN
ornhuizen
School
Kruis-
weg
Westerklooster
School
Molenrijge
I
OLDENKLOOSTER
Uilennest
Hornhuister maar
Gr. Baat
Kl. Baat
Molenrijgster maar
A-kerk
het Bultje
Bultje weg
NIJEN-
KLOOSTER
't Hois-
Wiersum
Nijen Kloost
KLOOSTERBUREN 16e EEUW

Mogelijke resultaten I

Kennis over de verschuiving in verhouding landeigendom tussen eigenerfden, overige plattelanders, jonkers en stedelingen. Veel continuïteit, maar soms ook veel dynamiek

- Institutioneel eigendom erg stabiel
- Adellijke eigendom: tendens tot versnippering door erfdelingen, echter sommige jonkers gaan weer over tot concentratie: Allart Tjarda van Starkenborg in Wehe en Kloosterburen rond 1650, Hillebrant Entens (weduwe) in Warfhuizen en Zuurdijk rond 1680
- Rijke niet-edellieden soms belangrijke eigenaren, bijvoorbeeld doopsgezinde boeren in crisistijd rond 1720 en een rijke koopman uit Schiermonnikoog eind 17^{e} eeuw
- Denkelijk meer eigenerfd grondgebruik in 16^{e} eeuw, maar zeer grote verschillen per kerspel. Eigenerfd land neemt snel af na 1600

Nog aansluiten op internationale discussie: wanneer kopen of verkopen boeren juist land in goede tijden (duur), of juist slechte tijden (goedkoop)

Mogelijke resultaten II

- Plaats boerderijen blijken grotendeels een grote continuïteit te kennen, echter bijbehorend land wisselt nogal
- Onderzoek naar continuïteit families op boerderijen. Deze blijkt in de 17^{e} en 18^{e} eeuw relatief gering, opvolging van zonen iets belangrijker dan dochters, maar overgang naar een niet-verwant was meest gebruikelijk. Ook veel overgangen door hertrouwen weduwen en weduwnaren (artikel Paping, ter perse)

Mogelijke resultaten III

- Was er ook (net als in Holland) in de Ommelanden in de 16^{e} eeuw een verschuiving van peasant naar farmer, blijkend uit een afname van het aantal boerderijen, die tegelijkertijd wel steeds groter worden?
- Jammer genoeg zijn er echter weinig 16^{e} eeuwse gegevens. De dijkrol van Vierhuizen van rond 1500 lijkt echter wel sterk te wijzen op een veel grotere fragmentatie in het grondgebruik dan in de 17^{e} eeuwen later. Die fragmentatie lijkt echter al in de eerste helft van de 16^{e} eeuw fors terug te lopen

Mogelijke resultaten IV

- Het is redelijk goed mogelijk om aan de hand van kadaster en schouwregisters de huizen in veel dorpen rond 1757 te reconstrueren
- Gezien de bevolkingsontwikkeling van de Ommelanden (vanaf 1650 stagnatie en teruggang), geeft de situatie rond 1757 een beter beeld van de eerdere situatie dan die op grond van het kadaster, of andere kaarten van na 1800. De periode 1780-1830 kenmerkte zich door bevolkingsgroei en een snelle uitbreiding van de dorpen als gevolg van huizenbouw.